

KÁLAI SÁNDOR – KESZEG ANNA

EDGAR MORIN – A MARGINALITÁS ÉLETELVE

„Száz francia szociológus van, akik Edgar Morin-nél érdekesebb volna lefordítani.”

PIERRE BOURDIEU¹

■ Az 1921-ben született Edgar Morin nem tartozik a French Theory nagy alakjai közé. A filozófusként és szociológusként emlegetett gondolkodó életműve holisztikus kísérlet arra, hogy a tudományt (annak – viccen kívül – minden diszciplínáját) a világhoz és a világ nem diszciplínák szerint szabdalt szerkezetéhez kapcsolja, s ismét hozzájáruljon ahhoz, hogy a tudomány művelői a világ dolgairól való döntésben kompetenssé váljanak. A nevéhez kapcsolódó „komplex gondolkodás” módszertani elve azonban időállóbbnak bizonyul, mint a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években olyan fényes nemzetközi karriert befutó posztstrukturalista gondolkodók életműve. Nyilván itt nem is arról lenne szó, hogy valakit/valakiket leseperjünk az asztalról, s helyébe/helyükbe állítsunk valaki mást. Inkább csak azt szeretnénk megírni Edgar Morin kapcsán, milyen tényezőktől, az elhatárolódás és szolidaritás, a kapcsolati tőke milyen vállalt vagy elutasított formáitól függ egy gondolkodó megítélése. Morin életművének központi problémájaként azonosítjuk a marginalitás tudatos felvállalását és erénnyé kovácsolását, s végigkövetjük mindazokat a területeket, ahol Morin e pozícióval azonosult. E rövid írás természetesen olyan következtetéseket/felvetéseket fogalmaz meg, melyek érvényessége a francia akadémiai mező és a tudományos közeg ezredforduló és ezredforduló előtti állapotára vonatkoznak.

...újra kell gondolnunk a világnézetünket, felül kell vizsgálni az alany és a tárgy karteziánus különválasztását, a tudományt mint objektív megismerési módot.

Ahhoz, hogy Morin tudományos alapállását megértsük, egy fikciós, a kortárs populáris kultúra területéről származó történetepizódot idézünk fel. Egyébként is ez az a terület, melynek kutatásában Morin megállapításai a legidőtállóbbnak bizonyultak. A *Mr. Robot* (2015–) című sorozat ez év nyarán bemutatott második évadjának kezdőrészében a globális bankrendszer és kapitalista gazdaság hálózati összeomlását követően egy nemzetközi nagyvállalat kommunikációs vezetőjét látjuk okoslakásának vezérlőképernyője előtt. Az egyedülálló nő hiába próbálja apartmanja hőfokát, energiaellátását beállítani, mert a rendszer összeomlik. A hibát hekkerek idézik elő, akik érzékelik a nemzetközi katasztrófaállapot és az egyéni, egyszemélyreszabott abszolút jólét közötti feloldhatatlan ellentmondást. Morin valójában egy ilyen típusú diagnózist állít fel műveiben: miközben a világrend globális átalakulása zajlik, a tudomány – mint a történetbeli kommunikációs vezető – saját progresszívnek vélt, de egyoldalú technikáival úgy tesz, mintha a létalapját fenyegető változásokról mit sem tudna. Miközben éppen az lenne a feladata, hogy ezeket a változásokat lereagálja, diagnosztizálja vagy – a legambíciózusabb foratókönyv szerint – prognosztizálja. A sorozatbeli szereplő válságkezelési technikái is hasonlóak ahhoz, amit Morin a tudomány esetében annyira károsnak érez: a nő vidéki villájába húzódik, amíg a hibát elhárítják, s közben karrierjében arra fókuszál, hogy cége presztízse érintetlen maradjon. A biztonságos, ismert módszerek és elméleti fogódzók keresése, a meglévő tudományos intézményrendszerek konzervatív struktúráiba való menekülés Morin szerint nem megoldás, s nem megoldás az sem, hogy a szakmai kompetencia hiányára hivatkozva a tudósok annak kutatására hagyatkoznak, amihez értenek, amire felkészítették őket, s nem kezdenek el olyan területeken eredményekre jutni, ahol a megoldásokra sürgető szükség lenne. Az 1960–1961 között írt *L'Esprit du temps (Az idők szelleme)* című kötetben² Morin három olyan problémakört határolt el, melyek az értékek globális átrendeződését jelezték. Látni fogjuk, hogy ezek a jelenségek azóta nem elavulttá, hanem komplexebbé váltak, és következményeikkel ma is éppoly kevésbé vagyunk tisztában, mint az említett kötet megírásának idején. Az első problémakör egy olyan ifjúsági kultúra megszületése, mely globális kulturális forradalomhoz vezet. E kulturális forradalom Morin számára a későbbiekben a diáklázadások jelenségében kulminál, a mi posztedfordulás mentalitásunkban azonban a digitális kultúra és a digitális bennszülöttek új elitjeinek kialakulására vonatkozik. A második problémakör a női értékek és az újfeminizmus kialakulásával és globális térnyerésével függ össze – ismételtelen olyan problémakör, mely a politikai és gazdasági vezetői elit nőiesedésének friss jelenségeit tekintve a 2008-as globális válság kontextusában fontosabbnak tűnik, mint valaha. A harmadik és utolsó problémakör pedig az ökológiai válságból indul ki, és figyelmeztet a polgári/nyugati értékrend radikális ellentmondásosságára. Vagyis pontosan arra a problémára, amit a fentebbi példában is láttunk: a globális átrendeződés peremén a jóléti kultúra úgy építi fogyasztói illúziókból bástyáit, hogy közben nem tud mit kezdeni azzal a morális krízissel, melyet az őt folyamatosan kivételezettségére figyelmeztető harmadik vagy akárhánysadik világ idéz elő. Természetesen sokféle válság és problémakör jelölhető még ki hasonló jelentőségüként, azonban e három kétségkívül van annyira komplex, hogy teljes kortárs világmagyarázatként is működhetnek. Pontosabban működhetnek, mert – amint a következőkben bizonyítani próbáljuk – meglehetősen nehéz olyan cselekvési területet találni a tudományos szférán belül, ahol ilyen tí-

pusú kérdésekre működőképes válasz születhet. E problematikusság első forrása a tudományos élet intézményi szerveződése.

Intézményes marginalitás. Az elmúlt években éppen sajátos nehézkedése miatt kudarcosnak bizonyuló francia tudományosság a hatvanas-kilencvenes években olyan struktúrákkal rendelkezett, melyek a világhír és nemzetközi elismertség illúziójával kecsegtették azokat, akiket a Collège de France, az École Normale Supérieure vagy az akadémia befogadott. Ennek ellenére a klasszikus intézmények az újonnan alakuló struktúrákkal, a francia befutás a külföldi elismertséggel folyamatosan megvívta harcait. Miközben a nemzeti felsőoktatási és tudományos intézményrendszer nem bizonyult eléggé képlékenynek ahhoz, hogy a nemzetközi tudományosság változó paraméterei szerint átformálódjék, új intézmények jöttek létre, vagy pedig a bejáratott intézmények nemzetközi elismertség után fedeztek fel a francia akadémiai szférában marginális pozícióban levő életműveket, személyeket. Sokat cikkeztek arról, hogy Jacques Derrida, Michel Foucault vagy Roland Barthes nevének mennyivel korábban volt nagy hordereje Franciaországon kívül, mint belül. Ezekhez a nevekhez képest is sajátos Morin helyzete, hiszen teljes tudományos munkásságát a nemzeti kutatóintézet (CNRS) alkalmazottjaként bonyolította le, s sohasem dolgozott folyamatosan egyetemi közegben. Előadásai, szemináriumai inkább kötődnek amerikai, latin-amerikai egyetemi intézményekhez. Az elmaradó elismerés egyszerre kiprovo-kált és szükségszerű, hiszen Morint témakijelölései, kutatói együttműködések kereső kultúrája, diszciplináris határokkal szembeni tiltakozása nem teszik egy-könnyen integrálhatóvá. „Nem szeretek a szociológus címke alá kerülni. Mind-annak, amit írtam, van szociológiai vonatkozása, de nem korlátozódik csak erre. Ha konferenciákon a titulusomat kérik, azt mondom: kutatásvezető a CNRS-nél. Nem vagyok igazi egyetemi ember, bár fél lábbal az egyetemhez kapcsolodom, sem igazi értelmiségi, bár félig ehhez a kaszthoz is tartozom. Én máshol állok... Az a mód, ahogyan a szétszórta ismereteket össze kívánom kapcsolni – már az első, *Az Ember és a Halál* című könyvem óta egyébként –, sokak szemében devi-ánssá, felületessé vagy megalapozatlanná tett hosszú ideig az akadémiai szférában.”³

Edgar Morin a CNRS berkeiben formálisan a szociológiai szekcióhoz tartozott ugyan, de transzdiszciplináris kutatásai lehetőséget adtak arra, hogy más területekre is kirándulhasson. 1960-ban ő és Roland Barthes csatlakoztak Georges Friedmannhoz, aki létrehozta a média tanulmányozásának szentelt központot, a *Centre d'étude des communications de masse*-t (Cecmas, Tömegkommunikáció kutatóközpont), amely egyszerre függött az École des hautes études en sciences sociales-tól és a CNRS-től. Mivel később Barthes a szemiológia és az irodalom, Morin pedig a komplexitás formáinak, lehetőségeinek vizsgálata felé orientálódik, 1974-ben egy kisebb puccsot hajtanak végre, s Friedmann beleegyezésével átnevezik a kutatóközpontot *Centre d'études transdisciplinaire*-re (Transzdiszciplináris kutatóközpont, amely ma a Centre Edgar Morin nevet viseli). Friedmann halála után Barthes és Morin, az előbbi halála után pedig Claude Lefort és Morin irányították az itt végzett munkát. Akkor, amikor Morin 1989-ben nyugdíjba vonult, a politikai szekció a Centre Raymond-Aronba olvadt, a Centre transdisciplinaire pedig integrálta a történelmet a szociológia és az antropológia mellé. Ez a kutatóintézetben belüli tevékenység lehetővé teszi a független és a saját normák követését honoráló tudományos habitus gyakorlását. Ennek a habitusnak alapvető komponense, hogy a témakijelölésekben az újdonság

határozza meg a kutatandó jelenségek körét. Akár annak árán is, hogy a megszerzett munkacsoport menet közben alakít módszertant, s eszközeit, elméleti háttérét operacionálisan építi fel, nem annyira előzetes kompetenciákra, megszerzett tudásra alapozva. A ma Edgar Morin nevét viselő kutatóközpont egyik sajátossága az aktuális témák iránti elkötelezettség, a másik pedig a kontextualizálás, a probléma igényeihez és aspektusaihoz idomuló apparátus visszakeresése. Ennek illusztrálására aligha van jobb példa, mint a Morin egyik főművének tekintett *La rumeur d'Orléans* (Az orléans-i szóbeszéd) című kötet,⁴ mely néhány hetes távolságból képes követni egy, a médianyilvánosságot alig elért szóbeszéd kialakulását. A pletyka tárgya, hogy Orléans egyébként zsidó kereskedők által működtetett ruhaboltjaiban fiatal lányokat rabolnak el és adnak át az emberkereskedelemnek. A szóbeszéd megjelenését követően a terepkutatás szépen követi végig az álhír inkubációját, terjedését, átalakulását, majd elhalását, s felvázolja a társadalmi képzelet azon vonatkozó mítoszainak és ellenmítoszainak összekapcsolódását, melyek előidéztek azt, hogy a történet hosszú ideig volt képes fennmaradni és közvetítődni. Szintén fontos komponens az is, hogy a szóbeszéd terjedése a helyi társadalmi rétegződés és intézményrendszer keretei közé illeszkedik: a főként nők által terjesztett és koedukálatlan lánybentlakásokban lábra kapó álhír a kulturális rétegek közötti előítéleteket is mozgásba hozza. A kötetben kiadott tudományos eredmények az értelmezés mellett a terepen született kutatói naplót, illetve azon sajtóanyagokat és jogi szövegeket is közlik, melyek a kutatás során a képlékeny, adatközlőktől gyűjtött anyagokat kiegészítették. Az esettanulmányt nemcsak az teszi izgalmassá, hogy számos olyan eleme van, mely az európai közösségi imagináriusban is felbukkan (a tisztaeszlári perben és kontextusaiban például számos hasonló mítoszelem kerül elő), hanem az is, hogy lehetővé teszi a közösségi tudás és a médiakultúra közötti nagyon képlékeny terület megértését, a média autorizált tudásként, illetve kirekesztő médiumként való működését.

Az értelmiségi kaszthoz tartozás kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az ötvenes-hatvanas években Morin (Barthes-tal együtt) több folyóirat működtetésében is aktív szerepet vállalt. Az egyik egy meglehetősen atipikus képződmény volt: az olasz *Ragionamenti* mintájára Morin, Barthes, Jean Duvignaud és Colette Aubry 1956-ban megalapította az *Arguments* című folyóiratot. A lap jellegzetességének megértéséhez hozzátartozik, hogy 1953-tól a sztálinizmus történelmi és filozófiai értelemben is problémává válik – természetesen nemcsak Franciaországban. Azonban itt az ötvenes évek közepe a szellemi és a politikai útkeresés tekintetében is egy különösen intenzív időszak. Jó példája mindennek ez a folyóirat, amely deklaráltan nem rendelkezett világos programmal, nem követett egyetlen irányzatot sem, s egy az akadémiai körökhöz nem tartozó baráti társaság szerkesztette meglehetősen informális módon (Jérôme Lindon, a Minuit kiadó vezetője Duvignaud közbenjárására egy irodát biztosított a szerkesztők számára, illetve állta a nyomtatás költségeit, de minden más a lap működtetőire volt bízva). Az *Arguments* a marxizmus felől közelített a felmerülő kérdésekhez, s külön lapszámot szenteltek például a bürokráciának, a szerelemnek vagy az asztrológiának, illetve a francia közönség számára addig ismeretlen Heidegger-,⁵ Lukács- vagy Marcuse-szövegeket is közöltek. A folyóirat, sajátos módon, a reflexiót formálódása közben ragadta meg. Barthes esetében végigkövethető a szemiológiai orientáció (ez a *Mythologies* megírásának időszaka), Morin esetében pedig az antropológiai megközelítés folytonossága.

Morin másik lapja, a *Communications* című folyóirat első száma 1961-ben jelent meg. Ez esetben a Centre d'études des communications de masse orgánusmáról van szó, amelyhez, mint láttuk, Morin és Barthes 1960-ban csatlakoztak. A lapot Friedmann, Barthes és Morin alapították. Ma már közhely, hogy a *Communications* a tömegkultúra kutatásában, a retorikai-szemiológiai vizsgálatokban, valamint az elbeszéléseleméletek terén úttörő szerepet töltött be. Barthes olyan tanulmányai jelentek meg itt, mint *A kép retorikája*, *A szemiológia elemei* (4. szám), a *Bevezetés az elbeszélések strukturális elemzésébe* (8. szám) vagy *A régi retorika* (16. szám).

Diszciplináris marginalitás. „A tudás felhalmozódásának hatására a tudomány feldarabolódott, és három nagy tudásmezeje – a fizika, a biológia és az embertudományok – elszigetelődött egymástól. Majd e mezők mindenike szintén feldarabolódott, és minden részterületen elszigetelt ismeretek alakultak ki. A tudományos kultúra a szakosodás kultúrája lett, melyben minden tudományág bezáródni készül, és ezoterikussá válik nem csupán az állampolgárok számára, hanem más diszciplínák szakértői számára is.”⁶ Morin ezen interjúkötetéből kiragadott gondolatai több művében visszatérnek. E rögeszme kialakulása a *L'Esprit du temps* megjelenése utánra tehető. Az 1968 májusi események ugyanis megerősítették Morint abban, hogy a történések nem csupán a megértés igényét támasztják, hanem a szociológia módszereinek újragondolására is készítetnek: „a domináns szociológia sem technikáival, sem fogalmaival, sem előfeltevéseivel nem tűnik késznek arra, hogy megértse a májusi krízist.”⁷ A szociológiának ugyanis az lenne a feladata, hogy megragadja a váratlan eseményeket, és ezáltal újragondolja és ellenőrizze saját elméleti alapjait. Az esemény, a krízis (s itt nem csupán 1968 történéseire kell gondolni, hanem bármilyen történet, meglepetést kiváltó eseményre) megbontja a társadalmi élet szövétét, nem illeszkedik a statisztikai szabályszerűségekre: „Az esemény az, ami új, vagyis információ abban az értelemben, amennyiben az információ egy üzenet új eleme.”⁸ Az esemény azért is vizsgálendő, mert előre- és visszaható folyamatokat kelt. 1968 történései ráadásul abból a szempontból is kihívást jelentenek az elemző számára, mert újra kell gondolnia a tárgyhoz való viszonyát is, hiszen a kritikai megközelítés önkritikát is jelent.

A *L'Esprit du temps* második kötetének első része tartalmazza azokat az írásokat, amelyek – az idők szellemének megfelelően – a „jelen szociológiájának” elméleti alapvetéseiként is olvashatók. Morint nem csupán az új, kibontakozó jelenségek érdeklik, mint 1968 májusa vagy a kaliforniai ifjúsági ellenkultúra. Marx nyomán úgy véli, hogy fejlődése során a polgári társadalomnak saját, újabbnál újabb ellentmondásait is meg kell oldania, vagyis a rendszert a produkció és a destrukció egyidejűsége jellemzi. Az 1970-es évek óta megszületett elemzések igazolják-igazolhatják Morin azon intuícióját, amely szerint az 1967 és 1970 közötti évek nem csupán fordulatot, hanem változást jelentenek a nyugati társadalom fejlődésének természetét, orientációját, jelentését illetően.

Mindennek megfelelően az események, a krízishelyzetek feltérképezése nem csupán a fejlődés, a változás fogalmainak újraértelmezésére szólítanak fel, hanem a társadalom és a kultúra új megközelítésére is. A kultúraanalízis elsődleges feladata a kultúra különféle rétegeinek szétválasztása, a legtágabbtól (vagyis a kultúra antropológiai-etnológiai felfogásától) a legszűkebbig (a kultúra esztétikai-etikai definíciójáig). Morin egy olyan modellt állít fel, amely lehetővé teszi a kultúra komplexitásának megragadását. A kultúra ennek megfelelően egy olyan

rendszer, amelyben komplex módon kapcsolódik össze az egzisztenciális tapasztalat és az intézményesült tudás. A közvetítést egyfelől a kód teszi lehetővé rögzítve a tudást, e tudás másfelől olyan modellekhez (*patterns*) is kapcsolódik, amelyek elrendezik, kanalizálják az egzisztenciális, gyakorlati, képzeletbeli folyamatokat. Vagyis a tapasztalat és a tudás között többféle mozgás azonosítható: a kulturális rendszer a létezésből kinyert tapasztalatot elraktározza, másfelől pedig a létezés számára biztosít olyan kereteket és struktúrákat, amelyek összekapcsolhatják vagy szétválaszthatják a gyakorlatot és a képzeletet. Morin szerint ez a koncepció applikálható a kultúra legtágabb és legszűkebb megközelítésére is, s lehetővé teszi azt is, hogy megértsük az elit kultúra és a tömegkultúra belső változásait, illetve egymáshoz való viszonyukat.

E rövid ismertetéssel még mindössze oda jutottunk el, hogy a bölcsészeti- és társadalomtudomány összekapcsolódásának modellezését láttattuk: a későbbiek folyamán azonban az élettudományok is bekerülnek a szerző érdeklődésének homlokterébe. 1969-ben Morin meghívást kap a San Diego-i Salk Institute-ba. Jacques Monod biológus ajánlja Morin-t arra a feladatra, hogy a társadalomtudományok és a biológia kölcsönös implikációiról gondolkodjon. Itt alakul át Morin gondolatrendszere, s az úgynevezett komplex gondolkodásnak – *pensée complexe* – lesz majd az egyik monumentális állomása az 1977-től 2004-ig megjelenő, hatkötetes *La Méthode (A módszer)*.

Kultúraszemlélet marginalitása. Morin kultúraszemléletének alapja, hogy a nyugati civilizációt három többé-kevésbé konfliktuális viszonyban levő kultúrára alakítja, melyek mindenike teljes világmagyarázatot kínál: az első a humanista kultúra, mely a művelt Nyugat 17–18. században kikristályosodott világképe, a másik a 19–20. században megerősödő tudományos kultúra, mely nem képes önmagára reflektálni, és tagadja a megmagyarázhatatlant, a harmadik pedig a tömegtermelésű médiakultúra. A fragmentált tudományos kultúrához való viszonyát a korábbiakban vázoltuk, a másik kettővel szembeni magatartása azonos: „Én két fronton harcolok, egyrészt a lent, a média lebutítása, másrészt a fent, az elitista csúcsok lebutítása ellen. Ami az első területet illeti, a tömegkultúra sztereotipikus, közepszerű elemeit kritizálom. Ugyanakkor figyelembe veszem az innen érkező művek kreatív hatását. Ahelyett, hogy a tömegek újabb ópiumát látnám benne, egyszerre értékelem benne az ébresztő és altató lehetőséget.”⁹ Ez a tömegkultúrával szembeni magatartás az elmúlt 10-15 évben a (média)szociológia új generációjára (Éric Neveu, Éric Macé) fejtett ki nagyon erős hatást: a tömegkultúra értelmezői számára Morin meglátásai legalább annyira fontosak, mint Michel de Certeau *L'Invention du quotidien* című könyve, s nem véletlen, hogy korábban már idézett, legismertebb írásának (*L'Esprit du temps*) újrakiadása egy olyan könyvsorozatban jelent meg, amelyben e generáció kutatóinak könyvei mellett a máig legteljesebb francia nyelvű *Cultural Studies*-antológia is helyet kapott. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a birminghami Center for Contemporary Cultural Studies megalakulása, intézményesülése és Morin tömegkultúrára vonatkozó kutatásai időben egybeesnek. A *Le cinéma ou l'homme imaginaire (A mozi, avagy a képzeletbeli ember)* című könyv 1956-ban jelent meg,¹⁰ s az eredeti tervek szerint a mozi kapcsán felmerülő antropológiai kérdéseknek szentelt első kötetet egy második, a mozi társadalmi-kulturális szerepét vizsgáló kötet követte volna. Morin több olyan problémát is felvet itt, amelyek azóta is a médiaelméleti, szociológiai kutatások középpontjában állnak.

Az egyik ilyen a médium születésére vonatkozik. Morin könyve több fejezetten keresztül követi végig azt, ahogyan az új médium megtalálja identitását. Ennek egyik aspektusa az, hogy milyen technológiai átalakuláson megy keresztül (hogyan válik tudományos-technikai eszközből egyre tökéletesebb látványossággá), másik aspektusa pedig az, hogy mindez milyen társadalmi használatot eredményez (ami aztán valamilyen módon visszahat a technológia változásaira). Ennek megfelelően Morin belátásai párhuzamba állíthatók Patrice Flichy *capture* fogalmával,¹¹ vagy a Marion és Gaudreault szerzőpáros által kidolgozott, a médiumok kettős születésére vonatkozó elmélettel.¹² A fotogenitást tárgyaló második fejezet is olyan későbbi, médiaelméleti kutatásokat előlegez, amelyek a médiumok kommunikációs potenciáljával foglalkoznak.

A Morin-féle mozi-történet két aspektusból rajzolódik fel. Az egyik azt követi végig, ahogy a kinematográf mozivá alakul, ami a szerző szerint egy mágikus-affektív folyamatnak köszönhető – a befogadásban a valóság képe átszellemül anélkül, hogy átalakulna. A néző szubjektív participációs folyamatait másfelől kiegészítik a kép objektivitására törekvő kutatások (hang, szín, szélesvászon). Méliès döntő hozzájárulása az, hogy a Lumière-féle abszolút realizmus nála abszolút irrealizmussá válik, s a korai mozi trükkjei és effektusai aztán a realista kifejezőmód technikái lesznek, és olyan absztrakcióra és racionalizációra törekvő folyamatokat indukálnak, melyek következtében a mozi egyre inkább képes lesz a történetmesélésre.

Morin ebben a könyvében dolgozza ki a befogadásra vonatkozó elképzeléseit is (ezek a fogalmak és az itt leírt mechanizmusok aztán a későbbi könyvekben is felbukkannak): mivel a néző filmnézés közben meg van fosztva a gyakorlati részvétel lehetőségétől, affektív participációról beszélhetünk, amely projekciós és identifikációs folyamatokat generál. A mozi tehát – Morin szerint – nem elidegenít a világtól, hanem lehetőséget ad az önmagunkra való (újra) rátalálásra.

A következő két kötet (amelyek – bizonyos értelemben – a mozi társadalomtörténetének szentelt, de meg nem született könyv helyett állnak) egyik alaptétele az, hogy az 1930 és 1960 közötti időszakban (ez Morin szerint a nyugati társadalmakban kialakult tömegkultúra klasszikus korszaka) a mozi a domináns médium, amely sokak számára egy új mitológiát közvetít. Ez az elképzelés a kerete az 1957-ben Alain Touraine rábeszélésére megszületett *Les stars* (A sztárok) című kötetnek,¹³ amely a manapság intézményesülő sztárkutatás egyik fontos előzménye lehet, illetve az 1962-ben megjelent, a tömegkultúra mitológiájának összetevőit részletesen vizsgáló *L'Esprit du temps*-nak.

E kutatási projektek jelölik ki egy olyan új diszciplína kereteit, melynek kutatási terepe sokkal láthatóbb, mint amennyire evidensek vagy eleve adottak lehetnek módszerei.

Ideológiai marginalitás. Az értelmiségi szerepvállalás kapcsán Morin ideológiai hovatartozásáról is sok szó esett. Ő ezt állítja: „Egyszerre vagyok jobb- és baloldali, jobboldali, mert úgy gondolom, hogy tisztelni kell a szabadságjogokat, baloldali, mert úgy gondolom, hogy mindent meg kell változtatni.”¹⁴ Tudományos pályafutására ugyanis nagy hatással volt az, hogy a negyvenes évek végén fokozatosan eltávolodott a francia kommunista párttól, s ebben a folyamatban döntő jelentősége volt a Rajk-pernek¹⁵. Az a tény pedig, hogy – ahogyan ő maga írja egy előszóban – „kétszeresen kizártam magam, vagyis kétszeresen is ki voltam zárva, egyfelől a »polgári«, másfelől a sztálini világból”,¹⁶ nem tette lehetővé azt, hogy olyan kutatási témát válasszon, amelynek direkt politikai vonzatai

is lehettek. Továbbá nem akarta bajba sodorni a CNRS szociológiai szekcióját, amelynek 1951-ben tagja lett. A szekció vezetőjeként az a Georges Friedmann biztatja jelentkezésre Morint, akivel még a negyvenes évek elején Toulouse-ban találkozott, pályázatát pedig Merleau-Ponty, Jankélévitch és Pierre Georges támogatják. E tényezőknek is köszönhető mindaz a tudományos radikalitás, melyről a korábbiakban írtunk.

Etnikai marginalitás. A szélekre tolódás utolsó komponenseként érdemes kiemelnünk Morin sajátos származását. A Morin a francia ellenállás idején felvett név, melyet viselője a második világháború után megtartott. A mindkét ágról szefárd gyökerekkel rendelkező Edgar spanyol, olasz, francia, török örökségét amerikai és latin-amerikai érdeklődéssel egészítette ki. Saját etnikai identitásának megnevezésére a kettős identitás kifejezést használja, azonban inkább a hibriditás tökéletes példája. Interjúkötetéből idézzük: „Nahoum vagyok és Morin vagyok. Mégsem vagyok hasadt. Kettős identitásom olyan, mint a két szem: jobban látok így.”¹⁷

Globális problémaszervezetek – vissza a szélekről! Zárásként viszont e sokféle marginalitás tudatát érdemes visszahelyeznünk egy önmagát mégiscsak centrálisként meghatározó gondolkodásba. Amikor az interjúkészítő Djénane Kareh Tager a 2008-ban megjelent interjúkötetben így provokálja: „Ön mégis eléggé egyedülálló...”, Morin válasza így hanzik: „Téved! Az emberiség középszerű példánya vagyok. Mivel a többiek eltérnek a középszerőtől, tévesen egyedinek tűnnek, miközben szinte vegytiszta átlagos ember vagyok. Miért? Mert intelligenciám átlagos, semmi különös zsenialitás nincs bennem. Aztán mert semmilyen kultúrát nem erőltettek rám, és nyitott kultúrát hoztam létre a magam számára. [...] Sokféle kultúrából táplálkoztam, melyek az emberiség felé tettek nyitottá. Nyilván francia vagyok, európai vagyok, mediterrán vagyok, zsidó vagyok, ugyanakkor azonban a világ polgára is.”¹⁸ Az első olyan társadalomtudományos érdeklődésű gondolkodóként, aki komolyan érdeklődött az ökológiai krízisre adható válaszok iránt, Morin először a tömegkultúrához kötődő neoarchaikus mozgalmakról beszél, amelyek a természet és a test kultuszán, a gasztronómiai (rusztikus ételek új divatja) és a lakberendezési értékek (autentikus kézművestermékek preferálása) hierarchiájának felborulásán, az autentikusság esztétikájának rehabilitációján alapulnak: mindezek a komfort és a természetesség sajátos ötvözetét jelentik. A városi és a természeti közötti váltás különféle periódusok szerint valósulhat meg: napi (városi munka és külvárosi otthon a tehetősek esetében), heti (hétfégi kikapcsolódás), szezonális (vakáció). Az ötvenes évektől jelentkező környezettudatosság viszont azt jelzi, hogy az esztétikumon, kikapcsolódáson alapuló neo-archaizmus kulturális jelenséggé válik, mert egy másik (jobb) élet fontosságát tételezi, miközben az ökológia politikai és társadalmi kérdés lesz. A környezet szennyeződése ugyanis nem melléktermék, hanem fatális következményekkel járó folyamat, aminek megoldására a technikai eszközök nem elegendők, hanem az emberi életet kell megváltoztatni. Morin szerint az ökológiai tudat annak tudatát jelenti, hogy az ember környezete egy olyan ökoszisztéma, amelyhez fundamentális kapcsolat fűzi. Ennek megfelelően újra kell gondolnunk a világnézetünket, felül kell vizsgálni az alany és a tárgy karteziánus különválasztását, a tudományt mint objektív megismerési módot.

Kell-e ennél fontosabb, fajsúlyosabb következtetés?

■ JEGYZETEK

1. Edgar Morin: *Mon chemin, entretiens avec Djénane Kareh Tager*. Fayard, Paris, 2008. 127. Az összes idézet saját fordításban közöljük. Edgar Morin kultúratudományi munkásságáról részletes áttekintést nyújt Kálai Sándor: *Edgar Morin, a tömegkultúra értelmezője*. In: *Kritikai mintázatok. Tanulmánykötet Angyalosi Gergely hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Antal Éva és Valastyán Tamás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. 90–102.
2. Edgar Morin: *L'Esprit du temps*. Grasset, Paris, 1962.
3. Morin 2008. 82–83.
4. Edgar Morin: *La rumeur d'Orléans*. Seuil, Paris, 1969.
5. Itt érdemes megemlítenünk, hogy Morin 1945-ben felkereste Heideggert, akit nagyon meglepett, hogy valaki korábbi munkái miatt jött el beszélgetni vele, és nem ítéletet mond fölötte. Morin így magyarázza e gesztusát: „Mindig elfogadhatatlannak tartottam, ha egy filozófiai életművet egy személyre, a személyt pedig legrosszabb pillanatára redukálták.” Morin 2008: 100.
6. Morin 2008. 200.
7. Edgar Morin: *L'Esprit du temps 2, Nécrose*. Grasset, Paris, 1975. 31.
8. Morin 1975. 33.
9. Morin 2008. 129.
10. Edgar Morin: *Le cinéma ou l'homme imaginaire*. Minuit, Paris, 1956. Magyarul *Az ember és a mozi* címmel jelent meg a Filmtudományi Intézet kiadásában 1976-ban, érdekesség, hogy a fordítás a német kiadás alapján készült.
11. Patrice Flichy: *Une histoire de la communication moderne, Espace public et vie privée*. La Découverte, Paris, 1997. 9–12.
12. André Gaudreault – Philippe Marion: *Un média naît toujours deux fois...* Sociétés et représentations, 2000 avril. 21–36.
13. Edgar Morin. *Les stars*. Seuil, Paris, 1972.
14. Morin 2008. 83.
15. Morin 2008. 108–109.
16. Edgar Morin: *Le cinéma ou l'homme imaginaire*. Paris, Minuit, 1956. VII.
17. Morin 2008. 115.
18. Morin 2008. 349.

